

Veysel Kaya. *Felsefe-Kelâm İlişkisi Çerçevesinde İbn Sînâ'nın Kelâma Etkisi*. Ankara: Otto, 2015. 183 sayfa. ISBN: 9786054696789.

Tuna Tunagöz*

İslam ilahiyatının özgüveni en yüksek branşı hiç şüphesiz kelâmdır. Gazzâlî (ö. 505/1111), Tanrı odaklı incelemelerde bulunmasını, İslam inancını ispat ve savunma rolü üstlenmesini ve ilahiyatın diğer sahalarına ilkeler veriyor olmasını kelâmın dinî olan ve olmayan tüm ilimlere üstünlüğünün nedeni olarak gösterir. *el-Mustasfâ*'nın başında zikredilen bu gerekçelerin yalnızca müteahhirin döneminin ruhunu yansıttığı düşünülmemelidir. Zira *el-Fihrist*'in Mu'tezilî kelimcilerine ayrılan bölümünde Dırâr b. Amr'a (ö. 200/815 [?]) *er-Redd alâ Aristâlis fi'l-cevâhir ve'l-a'râz* adlı eser nispet eden İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]), filozof/felsefe eleştirilerinin mazisinin hicrî ikinci asrın son çeyreğine kadar uzandığını ve bu özgüvenin hiç de yeni olmadığını dolaylı biçimde ifade etmektedir. Yüzyıllar sonrasında *Şerhu'l-Mevâkıf* sahibi Cürcânî (ö. 816/1413) ise, kelâm ile metafiziği konuları bağlamında incelemeye tabi tutan ve İslam düşüncesine yön verecek disiplin rolünü metafiziğe verme cesareti gösteren Sirâceddin el-Urmevî'yi (ö. 682/1283) "filozofların artıklarını yalayan filozof bozuntusu" olarak niteleyecektir. Bu dışlayıcı yaklaşım, ister örtük olsun ister aleni, bizlere şu temel mesajı verir: Kelâm bütün ilimlerin üstündedir; üstünlüğünü bizzat İslami kaynaklarından ve dinamiklerinden almıştır. Kelâm, işe yarar birkaç malzeme edinmek dışında felsefeyle ilgilenmemiştir. Etkilenmek şöyle dursun, felsefeyle savaşın baş aktörüdür.

Geçtiğimiz yüzyıldan bu yana yapılan pek çok araştırma, kelâmın yabancı kaynaklarına dair oldukça önemli veriler sunmuştur. Horovitz'in 1909 tarihli *Yunan Felsefesinin Kelâmın Gelişimindeki Etkisi Üzerine* ve Pines'in 1936 tarihli *Müslüman Atomculuğu Üzerine İncelemeler* adlı eserlerini ilk planda zikretmek mümkündür.¹ Yine, Wolfson'un *Kelâm Felsefesi* ve van Ess'in *Hicri 2. ve 3. Yüzyılda*

* Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı.
İletişim: ttunagoz@cu.edu.tr.

1 Saul Horovitz, *Über den Einfluss der griechischen Philosophie auf die Entwicklung des Kalam* (Breslau: Druck von Th. Schatzky, 1909); Shlomo Pines, *Beiträge zur islamischen Atomenlehre* (Berlin: A. Heine GmbH., 1936).

Kelâm ve Toplum adlı altı ciltlik serisi önemli kaynaklar arasında yer alır.² Yabancı etki boyutu konusunda mübalağa ettiği söylenebilecek bu çalışmalar Yunan felsefesinin Mu'tezile üzerindeki etkisine yoğunlaşmıştır. Richard M. Frank, Alfred L. Ivry, Michael Marmura, Ulrich Rudolph, Robert Wisnovsky ve diğer bazı araştırmacılar ise, felsefe ile kelâm arasındaki etkileşimin İslam düşüncesindeki serüvenine odaklanmıştır. Bir bütün olarak bakıldığında, Müslüman filozofların Müslüman kelâmcılara etkisi hâlâ en az ilgilenilen konu durumundadır.

Bahsedilen eksikliği gidermeye yönelik önemli bir çalışma, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Veysel Kaya'nın bu değerlendirmenin konusu olan kitabıdır. Kaya'nın *Felsefi Kelam Çerçevesinde İbn Sînâ'nın Kelama Etkisi* adlı, 2013 yılında savunduğu doktora tezine dayanan kitap, Türkiye Bilimler Akademisi tarafından verilen 2016 yılı Kayda Değer Telif Eser Ödülü'nü kazanmıştır.

Çalışmayı değerli kılan bir diğer yön, etki kanalı olarak İbn Sînâ'yı (ö. 428/1037) tercih etmesidir. İslam felsefe tarihinin en önemli simasının İbn Sînâ olduğunu söylemek, taraflı bir yorum olmasa gerek. Fârâbî'den (ö. 339/950) aldığı felsefi mirası yetkinleştiren entelektüel yeteneği, adları hafızalara kazınan muazzam eserleri, felsefi müktesebata ilgi duyan bir mütefekkirin onun düşüncelerine atıfta bulunmak ihtiyacı hissetmesi, onun yüksek mevkiinin açık bir göstergesidir. Bu büyük filozof hak ettiği akademik ilgiyi daima görmüş olsa da, Kaya'nın çalışması önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Kitap, araştırmanın bağlam, kapsam, metot ve kaynaklarının açıklandığı iyi hazırlanmış bir giriş bölümüyle başlar. *Bağlamda*, antik felsefi birikimle ilk temasın Mu'tezile tarafından kurulduğu; özelde Mu'tezili, genelde kelâmî edebiyatın filozoflarca dikkate alındığı ve İbn Sînâ üzerindeki kelâmî etkinin yadsınamaz konumda olduğu ifade edilmektedir. Bu bilgilendirme, doğal olarak kitabın çerçevesine bir hazırlık işlevi görür. Çünkü kitabın temel tespitlerinden birisi, İbn Sînâ'nın iradi ilişki kurduğu kelâmî birikimden etkilenen ve sonrasında bu birikimi derinden etkileyen bir filozof olduğudur. Dolayısıyla kitap, yazarın da açıkça ifade ettiği gibi, yalnızca İbn Sînâ'nın kelâma etkisine değil, kelâmî tartışmaların İbn Sînâ fikriyatı üzerindeki etkisine de odaklanmaktadır.

Fakat bu durum dikkate değer bir soruyu gündeme getirecektir: Kitap her iki boyutla da ilgilendiğine göre, yani etki ve edilgiyle, niçin kitabın başlığı *İbn Sînâ'nın Kelam İlmi ile Etkileşimi* veya yazarın bu kapsamı betimlemekte tercih edeceği bir

2 Harry Austryn Wolfson, *The Philosophy of the Kalam* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976); Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra: Eine Geschichte des religiösen Denkens im Frühen Islam*, 6 cilt (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1991-1995).

başka isim değil de, *İbn Sînâ'nın Kelâma Etkisi* olmuştur? Zira kitabın tüm bölümlerinde, özellikle en hacimlisi olan ilkinde, bahsedilen ikinci boyutla ayrıntılı biçimde ilgilenilmiş; kitap boyunca Şeyh-i Reis'ten önce vefat etmiş çok sayıda kelâmıcının görüşlerine sıklıkla başvurulmuştur.

Çalışma, İbn Sînâ'nın kelâma etkisini konu ve zaman dilimi bakımından sınırlamaktadır. Konu, imkân kavramıdır. Yazar bu tercihe gerekçe olarak İbn Sînâ felsefesinin merkezinde varlık anlayışının, onun temelinde de imkân kavramının bulunmasını gösterir. Fizik ve metafizik sahasındaki görece daha dikkat çekici pek çok mesele içerisinden imkânın tercihi, anlaşılır biçimde, bu kavrama dair yapılmış çalışmaların yol göstericiliğinden istifade etme isteği olabilir. Zamansal kısıtlama ise İbn Sînâ'yı takip eden iki yüzyıllık dilimdir; yani Gazzâlî, Şehristânî (ö. 548/1153) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) kelâmıyla ilgilenilmektedir.

"İbn Sînâ'nın Kelâma Bakışı" başlıklı birinci bölüm, filozofumuzun kelâm ilmiyle irtibatının boyutlarını göstermeyi hedefler. İbn Sînâ kelâmcılara açık atıflarda bulunmayı yeğlemediğinden, yazar doğal olarak çeşitli ipuçlarına müracaat etmektedir. *Siret*'inden alınmış bir anekdot, müstakil bazı risalelerindeki ve meşhur felsefî eserlerindeki birkaç tartışma filozofun kelâmî arka planının çözümlenmesinde kullanılmıştır. Yazar, filozofa yönelik Eş'arî etkiyi imkânsız addetmemiş; lakin birkaç gerekçeyle Mu'tezile kelâmını öne çıkarmıştır. Kelâm tarihinde öncülük role sahip Mu'tezile'nin fikrî temas için uygun bir örneklem olarak değerlendirilmesinde yadrganacak bir durum yoktur. Fakat İbn Sînâ'nın feza hakkında kelâmcıların birisine yazdığı cevabî risalede Kâdî Abdülcebbar'ın (ö. 415/1025) ismini anması ve mahiyet-varlık ilişkisine dair görüşünün gerisinde ma'dûmun şeyliği tartışmalarının yer alması, mevcut gerekçelerin en güçlü olanlarıdır. *er-Risâletü'l-arşîyye*'nin kelâmî dinamikleri, kelâm ilminin cedelle özdeşleştirilmesi ve bu nedenle metafiziğin gerisine atılması, zamansal hudûsun ve atomculuğun inkârı ise sadece Mu'tezile ile ilişkilendirilebilecek nitelikte değildir. Ayrıca, İbn Sînâ'nın Allah'a vacip atfetmeyen kelâmcılara atfı ve meşhur yedi sübûtî sifata yönelik açıklamaları onun Eş'arî kelâmıyla olan temasına hamledilmeye müsaittir.

Oldukça iyi hazırlanan ve geniş çaplı metinsel kanıtlar sunan ikinci ve üçüncü bölüm, imkânla doğrudan ilişkili birkaç kavramın mazisini ve İslam düşüncesindeki gelişim sürecini ortaya koymaktadır. Yazarın incelemesi, Aristoteles'in (ö. MÖ 322) Arapça çevirilerinden başlamakta, nispeten az bilinen mütekelimlere ve eserlerine uzanmakta ve Fahreddin er-Râzî ile nihayete ermektedir. Kaya, ikinci bölümde birbirleriyle ilintili iki önemli iddiada bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Meşşâî metafizikle özdeşleşen *vâcibü'l-vücûd* teriminin içeriğinin –terimin kendisi değil– hicri dördüncü asırdan bu yana kelâmî metinlerde mevcut olduğudur. Yazar bu tespiti-

ni Ka'bi (ö. 319/931), Mâtürîdî (ö. 333/944), Ebû Seleme es-Semerkindî (ö. IV/X. yüzyılın ikinci yarısı) ve Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'den (ö. 355/966'dan sonra) alıntılarla desteklemektedir. Ona göre, bu kelâmcılar Aristoteles'in kiplik mantığından istifade ederek zorunluluk-îmkân-îmkânsızlık kavramlarını benimsemiş ve bu üçlüdeki zorunluyu Tanrı olarak takdim etmişlerdir. İkincisi ise, îmkân delilinin nüvelerinin İbn Sînâ öncesinde mevcut olduğudur. Yazara göre, bu nüvede hareket noktası Allah'ın kadim, âlemin mahlûk kabul edilmesidir. Bir başka deyişle, Aristoteles felsefesinden devşirilen "vâcib" kavramı *kadim* ve *bâki*, "mümkün" kavramı ise *hâdis* ve *caiz* ile özdeşleştirilmiş; caiz olan âlem, varlığı zorunlu olan bir tahsis ediciye dayandırılmıştır. Bâkîllânî (ö. 403/1013) ve Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî'nin (ö. V/XI. yüzyıl ortaları) görüşleri tarihsel bakımdan İbn Sînâ etkisine bütünüyle kapalı olmayabilirse de, yazarın özellikle Şîî mütekellim İbn Bâbeveyh'e (ö. 381/991) ait *et-Tevhîd*'den yaptığı alıntı önemli bir kanıt durumundadır.

Yazar, îmkân deliline yönelik tespitlerinin ayrıntılarını "İsbât-ı Vacip ve İmkân Delili" adlı üçüncü bölümde tartışmaktadır. Her iki bölümün bizlere verdiği mesaj şu şekilde özetlenebilir: İmkân metafiziği ve kavramsal haritası İbn Sînâ'nın icadı değildir. O, miras aldığı kelâmî birikimi yetkinleştirmiş ve kendi felsefi dinamikleriyle donatmıştır. İster kelâmcı ister filozof, sonraki entelektüellere de tesir etmiştir. Gazzâlî ve Şehristânî'nin onun tezlerine temkinli yaklaşımlarının gerisinde âlemin hâdisliğine yönelik hassasiyet yer alır. Sıkı bir İbn Sînâ okuru olan Fahreddin er-Râzî ise, îmkân deliline gözle görülür bir hayranlık beslemektedir.

"Kelamda Varlık-Mahiyet Ayrımı" adlı dördüncü bölümde, Ebû Ya'kûb eş-Şahhâm'ın (ö. 270/883 [?]) İslâm düşüncesine armağan ettiği ma'dûmun şeyliği tezi, bu tezin Eş'arî ve Mâtürîdî kelâmında maruz kaldığı tepki özetlenmiş, İbn Sînâ'nın mahiyet-varlık ilişkisi babındaki görüşlerinin bu tartışmaların bir ürünü ve çözüm teşebbüsü olduğu ifade edilmiştir. Bu bölümde ayrıca, Dırâr b. Amr tarafından ortaya atılan Allah'ın mahiyetinin/künhünün bilinip bilenemeyeceği sorunuyla da ilgilenilmiştir. Bölüm, mahiyet-varlık ayrımı tartışmalarının Gazzâlî, İbnü'l-Melâhimî (ö. 536/1141), Şehristânî ve Râzî'deki yansımalarıyla tamamlanmaktadır.

Son bölümde ise Allah'ın sıfatları konu edilmiştir. Yazara göre, İbn Sînâ'nın görüşleri Yeni Eflâtuncu perspektife sahip olmakla birlikte, Mu'tezilî ve Eş'arî yazınının açık etkisini yansıtmaktadır. Evet, İbn Sînâ Tanrı'nın zatından ayrı sıfatları inkâr etmektedir ve bu görüş Aristoteles'ten Fârâbî'ye, selbî ilahiyatın tüm temsilcilerine izafe edilecek durumdadır. Fakat *er-Risâletü'l-arşîyye*'de, Eş'arîlerin benimsediği yedi sıfatın (hayat, ilim, irade, kudret, sem', basar, kelâm) birer birer ele alınması; bunların zata ekli sıfat anlayışını inkâr eder bir tarzda tefsir edilmesi; sıfatların selbî, izafî ve selbî-izafî olarak taksim edilmesi orijinal yönlerdir. İbn Sînâ'nın kullan-

dığı bu iki kavram (selbî ve izafi) kelâmî eserlerde karşılık bulmuş ve onun gerçek etkisini oluşturmuştur. Bir diğer etkisi ise, kökenleri kadimlerin çokluğu (*teaddüdü'l-kudemâ*) tartışmalarına uzanan sıfatların vâcib mi caiz mi olduğu meselesidir. Yazar İbn Sînâ'nın sıfat anlayışının kelâmcılara olan etkisinde bu ikinci tartışmanın yansımalarına değinmektedir. Son iki bölüm tatminkâr bir incelemenin ürünüdür. Ancak mahiyet-varlık ilişkisi ve ilahî sıfatların İbn Sînâ tarafından yorumlanışına dair Râzî'nin *Şerhu'l-İşârât*'taki dikkat çekici görüşlerine daha kapsamlı olarak yer vermek mümkündür.

Kitap, bu beş bölümün temel tespitlerinin özetlendiği genel değerlendirme ve birkaç sayfa Arapça ve Osmanlı Türkçesi ek metinlerle sonlanmaktadır.

Kaya'nın *İbn Sînâ'nın Kelâma Etkisi* adlı eserinin özgün ve başarılı bir çalışmadır. Kitap Türkçe, Arapça, İngilizce, Farsça ve Almanca dillerinden geniş çaplı bir literatüre dayanarak hazırlanmıştır ve bu kaynakların önemli bir kısmı, yazarın sahanın meselelerine ve kaynaklarına vukufiyetinin açık bir göstergesidir. Tarafsız bir yaklaşım, berrak bir zihin, duru ve akıcı bir anlatım tüm metne sirayet etmiştir. Bu çalışma ve yazarın diğer çalışmaları İslam düşünce tarihinin oldukça yetenekli bir araştırmacı kazandığını göstermektedir.

Kitap, İslam felsefesi, İslam kelâmı, felsefe-kelâm ilişkisi gibi alanlara ilgi duyan entelektüel ve akademisyenlere hitap edecektir. Yüksek lisans ve doktora düzeyindeki öğrencilere ek kaynak olarak önerilmeye uygundur. Yayıncının eserin tasarımı için titiz bir mesai harcadığı görülmektedir ve bu nedenle samimi bir teşekkürü hak etmektedir. Fakat dipnotlardaki yazı boyutunun büyütülmesi okurların çoğunu hoşnut edecektir.